

тся к своему здоровью молодые люди, не обремененные болезнями. Непонимание значимости здоровья для полноценной жизни – признак не только низкой общей культуры и медицинской неграмотности, но и социального инфантилизма.

Самосохранительное поведение определяется вниманием к собственному здоровью и своевременной профилактикой заболеваний, сознательной ориентацией на здоровый образ жизни. Формирование здорового образа жизни имеет два направления: создание, развитие и усиление. Активизация позитивных для здоровья условий, факторов, обстоятельств (по существу формирование потенциала общественного здоровья) сочетается с преодолением, уменьшением факторов риска здоровья.

Хотя оба направления взаимно связаны, нередко на практике дело ограничивается лишь борьбой с факторами риска, что само по себе очень важно, но это преодоление явлений, лежащих на поверхности, достаточно хорошо известных и измеряемых. Гораздо сложнее создавать факторы здорового образа жизни, в частности через кооперативные или коммуникативные программы здоровья. В целом такие программы ориентируют население на сознательное активное участие в создании условий, способствующих сохранению здоровья.

Если к этому добавить рекомендации по соблюдению гигиенического распорядка труда, отдыха, учебы, снижению уровня социального и профессионального стресса, повышению физической активности, то перечисленное можно определить как медицинскую программу формирования здорового образа жизни.

Медико-социологические исследования влияния факторов риска на уровень общественного здоровья имеют принципиальное значение, так как позволяют выработать общую тактику борьбы (профилактики) с наиболее распространенными неэпидемическими, хроническими заболеваниями, составляющими основу современной патологии экономически развитых стран.

Первичная профилактика и формирование здорового образа жизни являются основными направлениями социальной политики в области охраны здоровья.

Список использованных источников

1. Антонова И. В. Основы охраны здоровья молодежи / И. В. Антонова. – Орел : ОРАГС, 2011. – 96 с.
2. Артюнина Г. П. Основы социальной медицины / Г. П. Артюнина. – М. : Академический проект, 2010. – 576 с.
3. Тен Е. Е. Основы социальной медицины / Е. Е. Тен. – М. : Фортум, 2012. – 256 с.

УДК 159.923.2

В.М. Федоренко, канд. соціол. наук, доцент

Чернігівський державний технологічний університет, м. Чернігів, Україна

УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ НАУКИ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН У СУЧАСНИХ УМОВАХ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Розглянуто історико-соціологічні аспекти універсальності науки, роль внутрішніх стимулів для культурного і соціального розвитку соціальних груп, мов, соціальних інститутів.

Ключові слова: універсальність науки, єдність знань, раціональність мислення, інтелектуальна діяльність, моральність науки.

Рассмотрены историко-социологические аспекты универсальности науки, роль внутренних стимулов для культурного и социального развития социальных групп, языков, социальных институтов.

Ключевые слова: универсальность науки, единство знаний, рациональность мышления, интеллектуальная деятельность, нравственность науки.

SOCIAL WORK PROBLEMS

Examined the historical and sociological aspects of the universality of science, the role of internal incentives for cultural and social development of social groups, language, and social institutions.

Key words: *the universality of science, the unity of knowledge, rational thinking, intellectual activity, morality, science*

Серед численних аспектів складного науково-технічного феномену необхідно зупинитися на тому з них, який, ймовірно, має найбільше значення – на універсальності науки. Цей аспект знаходить особливу важливість, коли мова заходить про роль внутрішніх стимулів для культурного і соціального розвитку, коли з повною підставою підкреслюється цінність різноманітності загалом культурного надбання, коли самотність соціальних груп, мов, інститутів виступає як незаперечне колективне надбання роду людського, який вперше в своїй історії – і дякуючи саме результатам науково-технічної діяльності – може і повинен влаштувати «свою долю» на основі загальної солідарності.

Культурні відмінності протягом століть формували непереборні перешкоди на шляху до єднання людства, сьогодні ж ця перспектива стає єдино прийнятною через загальність, що породжена науково-технічною діяльністю. Ця загальність може знайти і форму одиничності, визначеної, географічними межами того, що сьогодні відомо нам як Європа, але нікому у XX столітті навіть не прийшло в голову вимагати обмеження науково-технічного феномену тільки європейськими межами. Сьогодні наука стала дійсно світовою, і в ній немає місця для надуманих кордонів, нібито виправданих національними або місцевими традиціями, які можуть мати безперечну плідність в інших сферах універсальної культури.

Універсальність науки як феномен проявилася задовго до наших днів, причому не випадково. Реальна наукова діяльність починалася із зусиль небагатьох незвичайно наполегливих людей. Але навіть якщо наша наука дійсно далека, на наш погляд, від справ стародавніх філософів, вона все ж таки не така далека від їх намірів. Хочеться підкреслити саме цю єдність наміру й установки. Відомо, що Новий час означав якісний стрибок, а не просто прискорення, і тому наукове Мислення в Європі до XIX століття можна було б вважати «переднауковим», рівно як і «передіндустріальний» період, що передував промисловій революції. Здавалося б, така класифікація повинна виключати з категорії науки Галілея, Кеплера, Ньютона, проте сьогодні в наших наукових книгах, як і раніше, з'являються лише імена Фалеса і Піфагора, Евкліда, Архімеда, Аристарха та деяких інших мислителів. На вищому рівні наукових розробок продовжуються суперечки навколо Платона і Аристотеля, бо ігнорувати їх неможливо. І якщо переміститися в інші сфери культури, в історію мистецтв, релігії або літератури, як ми негайно ж зіткнемося з багатьма видатними іменами.

Єдність природи – це першооснова, на якій будувалися всі сміливі устремління грецьких мислителів. На певній географічній території і всупереч абсолютному незнанню більшої частини земної кулі (незнанню навіть того, що це «куля») часто народжується ідея єдності природи – смілива посилка, що реабілітує хай передчасний, але безстрашний пошук начала, що надає сенс очевидному різноманіттю явищ. І оскільки природа одинична, її вивчення може стати предметом одиничного типу знання, названого «фізикою». Ця єдність предмета, складена всією сукупністю явищ, пізнаних і не пізнаних, – перша константа у визначенні універсальності науки. Світ є не хаос, а космос, впорядкована множинність, і людина здатна відкрити його об'єднуюче начало.

Новий час за допомогою якісного стрибка замінює матеріальну єдність закону, висуваючи теоретичний принцип закономірності природних явищ. Галілей ще обмежений межами земної механіки, Кеплер концентрує свою увагу на небесній. Ньютон з античною відважністю об'єднує в межах єдиного закону обидві сфери. Об'єднуюче начало науки знімає бар'єри і розширює горизонти.

Перехід від науки Нового часу до сучасної науки, в свою чергу, здійснюється за допомогою іншого подібного стрибка. Ньютон зібрав закони Кеплера, закон вільного падіння Галілея, закони припливів і відпливів, все, що було відомо про рух комет, і вивів новий закон, що охопив всі попередні. Нова теорія тяжіння Ейнштейна носить ще більш загальний характер, ніж закон Ньютона, оскільки застосована не тільки до матерії, але також до світла і до будь-якої форми енергії.

Віра вченого сумісна з недовір'ям епістемолога, який переносить універсальність з єдності об'єкта на єдність інструменту. Бертран Рассел заявляє: «Академічні філософи – і, я додав би, вчені – вірили з часів Парменіда в єдність світу... Моя фундаментальна точка зору – неприйняття цієї тези. Я вважаю, що Всесвіт є скопище «точок» і стрибків, позбавлене єдності, спадкоємності, зв'язаності й порядку». Цікавий спосіб заперечувати єдність за допомогою тези, що містить заявку на універсальність і спроектованості на людське знання. Тому в іншому місці він визнає ще один свій фундаментальний погляд: «Втрата віри в знання є втрата віри в кращу із здібностей людини».

Єдність знань також властива науковій діяльності з часів тих, кого сучасники називали «фізиками», оскільки ті займалися вивченням природи, що було на ті часи вкрай оригінальним і новим. Вони усвідомлювали своєрідність свого захоплення і проте додавали його результатам загальну значущість, якої бракувало всім іншим знанням, що тією чи іншою мірою вважалися звичайними.

Адаптуючи дихотомічну схему, «освячену» поняттями античної культури, ми одержуємо зіставлення науки (епістеме) думці (докса). Думка різноманітна, тоді як наука може бути тільки єдиною. Разом з єдністю вона виявляє інші рівною мірою «претензійні» ознаки: необхідність, спадкоємність, універсальність значущості і додатку. Так вперше в історії виникає поняття раціональної істини як відкриття чогось таємного завдяки здатності людини, логосу, яким вона володіє і може користуватися тільки вона. Ця здатність, що характерна для всіх людей, протиставлена джерелу суб'єктивності й обману, випадковості і розбрату, відчуттям, думці.

Віра в здатність людського розуму пізнавати за допомогою власних засобів істину природи, приховану за множинністю відчуттів, приведе до використання формального міркування, до ситуації, виправлення якої займе століття. Заснований на розумі пошук необхідних причин замінить спостереження й експеримент, безперечну загальну значущість отримає формальне аргументування. Відродження в XIII столітті аристотелівської філософії як інструменту «для захисту» релігій було, поза сумнівом, пов'язане з думкою про те, що перед лицем релігійної множинності така підтримка зможе надати будь-якій з релігій універсальної значущості. Навіть догматичні захисні заходи, зроблені в подальші століття різними релігійними конфесіями, не змогли попередити просування цього когнітивного універсалізму (що є сподіванням і в той же час посилюючим наукового і раціонального мислення).

Прихід Нового часу, що поклав початок сучасній науці (відмінної від філософії, заснованої на спостереженні й експерименті), зовсім не означав відмови від ідеалу її універсальності. Відбулося усунення всякого ризику суб'єктивності, очищення понять «факт» і «явище» від спотворень і неконтрольованих змінних. Спостереженню та експерименту забезпечувалися ідеальні умови, яких не буває в природі, і ніхто не бачив в цьому суперечності. «Ідеальність» явища є наближення до світу фантазії, що дозволяє оцінити сенс ортегіанської концепції науки як «розумової конструкції, уявного знання», що приводить до твердження про те, що «наукове мислення є не більше ніж точна фантазія» або що «істинне і, більш того, науково істинне є лише окремих випадок фантастичного».

Ідеали необхідності й об'єктивності знизилися в наші дні до рівня «міжсуб'єктивного», але саме в цій міжсуб'єктивності наукового знання закладена універсалістська посилка, яка із самого початку визначає науковий пошук. Мета науки – досягнення консенсусу раціональної думки якнайширшій межі. І ця мета реальна, бо наука на відміну від іншої інтелектуальної продукції суспільства пропонує тільки те, що засноване на сприйнятті і консенсусі. Подібне обмеження дає нам повне право говорити про «колективну модель науки». З цього погляду спостереження і експеримент як основні моменти процесу наукової діяльності також пов'язані з поняттям універсальності, яке, здавалося б, скоріш властиво більш розробленим (більш раціонально розробленим) етапам процесу, таким як побудова гіпотез або розробка теорій. Сприйняття приводить у дію історичні резерви раціонального мислення, протистоячи суб'єктивності. Фундаментальним принципом наукового спостереження є взаємозамінність всіх людей як спостерігачів. Цей принцип дозволяє відмовитися (без ризику для наших цілей) від найбільш високопарних претензій, таких, наприклад, як затвердження «об'єктивності» наукових законів і теорій.

І якщо сприйняття є початкова аксіома, що підтверджується таким високоповажним прикладом, якою є теорія Ейнштейна в єдність природи, то метою може бути не що інше, як «консенсус». Дійсно, метою науки є досягнення максимального ступеня узгодженості. У своїй ідеальній формі загальна сукупність наукового знання повинна складатися з фактів і принципів, твердо встановлених і прийнятих без серйозних сумнівів переважною більшістю компетентних і добре інформованих учених. Слід відрізнити повідомлення, що засноване на сприйнятті і може потенційно привести до консенсусу, від «консенсусного» вислову, який повністю підтвердився і виражає збіг думок. Фактично сприйняття є необхідна умова для будь-якої наукової комунікації, тоді як консенсусною в який-небудь певний момент є тільки невелика частина всієї сукупності науки. Саме ця частина і складає «теоретичну мережу», за допомогою якої професійне наукове співтовариство встановлює контакт зі світом.

Універсальність суб'єкта – це категорія, що дозволяє не тільки позначити ще один аспект науки як соціального інституту, але і показати нову константу всього історичного розвитку наукового мислення. Якщо майже вся наука ґрунтується на певних принципах, що розділяються співтовариством учених, то кожен науковець не тільки прагне до того, щоб його повідомлення відображали його спостереження або думки, але і прагне переконати своїх читачів або слухачів. На практиці наукове знання виробляється і затверджується «науковим співтовариством».

Суб'єкт науки не індивідуальний, якою б важливою не представлялася фігура вченого. Будучи соціальним фактом, наукова діяльність потребує соціального суб'єкта, і тому з самого її початку «фізики» і «філософи» постають перед нами такими, що об'єдналися в школи, в колективи, що дають життя інститутам, де спільними зусиллями народжується знання. Не викликає сумніву і значущість таких знаменитих центрів науки, як Платонівська академія, цього прообразу університету, що існував дев'ять століть – більше ніж будь-який з наших сучасних університетів, – або Лікея Арістотеля, в якому разом з метафізикою та етикою культивувалася ботаніка і проводилися біологічні спостереження й експерименти, Александрійська бібліотека, перший «міжнародний університет», що прагнув до «універсальності» у всіх своїх аспектах і що вніс немалий внесок у розвиток античної науки. Це був також перший приклад співпраці дослідників-педагогів з різних географічних районів з різними ідеологічними і релігійними переконаннями, але загальними ідеалами.

Не випадково повторення тих самих ознак у зовнішності перших середньовічних університетів співпадає з Відродженням, спочатку філософським, а потім науковим

(XIII–XIV ст.). Відомі описи, що свідчать про універсальність інтелектуальних інтересів у той період. Єдність інтелектуальної діяльності у всіх її проявах утілилася в новому типі інституту – університеті, – який із самого початку пов’язав свою долю з солідарним ідеалом науки в її дослідницькій і освітній спрямованості, з колективною справою людей, що підноситься над вузькими устремліннями, здатним подолати расові, релігійні й ідеологічні межі.

У сучасну епоху разом з університетами стали з’являтися інші наукові інститути, які вирішують різні завдання в конкретних галузях. Сьогодні неможливо уявити собі розвиток науки в суворо визначених межах – географічних, політичних і навіть культурних. Сьогодні ученим чуже вузьке сприйняття об’єкта, методу, суб’єкта і цілей дослідження, оскільки універсальний підхід є неодмінною умовою їх діяльності з незапам’ятних часів. Не повинно бути місця претензіям, що виникають з дріб’язкових інтересів, повністю чужих принципам науки. Університети та інститути зобов’язані ігнорувати такі претензії, якщо хочуть залишитися вірними своїй місії. В той момент, коли з повною підставою підкреслюється як нескороминуща цінність ендогенного культурного розвитку різних соціальних співтовариств, так і необхідність боротьби проти загрози неокolonізації, яку приховують у собі сучасні засоби комунікації, ми повинні наполегливо роз’яснювати людям дистанцію, що існує між ендогенним розвитком і культурним провінціалізмом. Відмінність полягає в тому, що останній звеличив виключно місцеву своєрідність, сприймає приватне як абсолютне, як культурну «реальність», не бажаючи враховувати життєдайність універсального контексту, сукупність відмінностей і тотожності.

Заслугує розгляду ще один, останній аспект універсальності науки. Його вплив відчувають навіть ті народи, історичний шлях яких проходив далеко від наукового прогресу. Залишаючи осторонь міркування про незалежність науки і техніки в минулому, слід визнати їх нероздільний зв’язок і взаємозалежність у теперішньому часі, а також ріст цих тенденцій у майбутньому. Загальна доля людства з кожним днем все більше обумовлюється (у позитивному або негативному сенсі) нестримним розвитком техніки як результату наукового розвитку, що приховує в своїх надрах вимога універсальності. Навіть ті, до кого ще не дійшли блага розвитку, ризикують відчути на собі чималий ризик його «завоювань». У цьому контексті необхідно встановити, звідки виходять заклики – що так суперечать внутрішнім вимогам наукової діяльності – до обмеження розповсюдження інформації, обачнішого використання свободи комунікації в межах міжнародного наукового співтовариства, розширення категорії таких документів і проектів, які повинні бути відомі роду людському як універсальному співтовариству хоча б тільки тому, що саме людство наштовхується на небезпеки, що часто викликаються цими закликами.

Йдеться про все більше витіснення науки як знання наукою як «маніпулюючою силою». Науку, спочатку прагнучу до універсального знання, направлено на досягнення загального блага, все більш примушують служити інтересам могутніх економічних і політичних меншин, перетворюючи її на могутнє знаряддя панування, досягнення, утримання й примноження влади. Затвердження універсальної значущості, технічних засобів, що стали реальністю завдяки науці, не супроводжувалося універсальною оцінкою відповідних переваг і ризику. Дійсність все переконливіше свідчить, що людство в його сукупності – і це доля тих, що не тільки нині живуть, але в ще більшому ступені майбутніх поколінь – повсюдно і невідворотно відчуває навислу над ним загрозу, тоді як розподіл благ не підкріплюється відповідними гарантіями для всіх. І оскільки загроза зростає, важким вантажем лягаючи на плечі всього людства, подальше відособлення, дроблення і обмеження загального потоку інформації і розподілу благ стає неприйнятним.

Ми неминуче стикаємося тут з питанням моральності – єдиним аспектом, здатним перетворити науку на мудрість, яка була правильно визначена як «справедлива концепція цілей життя, чого наука сама по собі не забезпечує». Це твердження Рассела, який пов'язує етичну заклопотаність з типом роздумів, що приводяться вище. «Мораль, як і наука – говорить він, – повинна бути загальною, у міру людських можливостей звільняючись від місництва і тимчасовості».

Етична перспектива, необхідність «нової моралі», яка наблизилася б за своїм характером до універсальності наукового консенсусу й участі в технічному розвитку, перетворилася на імператив нашої епохи. Потрібна етика консенсусу, що ефективно протистоїть навислій над всіма загрози. Макс Борн поставив діагноз «реальної хвороби» нашого світу, що виражається в «краху всіх етичних принципів», у «розчиненні етики в техніці, в девальвації етики на довгому і нелегкому шляху від початку людської діяльності до її кінцевого результату».

На жаль, при всій універсальності діяльності і кінцевого результату шлях до нього обумовлений рішеннями меншини, рухомою часто несповідимими цілями. Так, наука і техніка можуть перетворитися на знаряддя насильства, і сьогодні ця загроза реальна, як ніколи. Бернал Дж. резюмує це положення таким чином: «У нашу епоху здатність маніпулювання матеріальним світом одержала значний розвиток у порівнянні з моделями культурного, політичного й економічного життя. Ситуація нерідко постає під знаком переваги матеріальних сил людини над його моральними здібностями, що означає заборону або відступ науки до того часу, поки не здійсниться духовне відродження людини. Все це, звичайно, не відбувається саме собою: наука завжди знайде собі застосування, хоч би і тільки для руйнування. Ми швидше повинні шукати протилежне рішення і добиватися за допомогою більш впорядкованого суспільства підвищення етичного рівня людства».

Це завдання стає сьогодні першочерговим. Воно пов'язане з необхідністю затвердження освітнього ідеалу, який ґрунтується на загальних цінностях, дозволив би нам спільними зусиллями підійти до майбутнього. Неможливо пов'язати справу створення нової етики як необхідне й термінове доповнення науки і техніки з культурними проектами, обмеженими географічними або історичними межами. Блоки, нації або регіони не можуть через вузькість своїх меж охопити проект, що вимагає універсального підходу. Слід орієнтуватися на цілі, що розділяються людьми будь-якої раси і національності. Якщо захист самобутності і своєрідності історично значущими культурними групами є основним змістом того, що ми називаємо суспільним демократичним прогресом, то слід чинити опір спокусі «абсолютизувати» цей зміст. Слід усвідомлювати процеси в їх сьогоднішньому вигляді, а не розглядати їх тільки з позицій минулого. Необхідно відстоювати універсальний характер і багатовимірність науки й техніки і разом з тим затверджувати етичну перспективу не менш універсального значення, здатну принаймні забезпечити майбутнє нашого роду. Це завдання можна виконати тільки за допомогою освіти, заснованої на цих вимогах і не обмеженої якими-небудь вузькими цілями.

Список використаних джерел

1. Бернал Дж. Наука в истории общества : пер. с англ. / Дж. Бернал. – М. : Иностран. лит., 1956. – 735 с.
2. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун ; пер. с англ. И. З. Налетова ; общая ред. и послесловие С. Р. Микулинского и Л. А. Марковой. – М. : Прогресс, 1975. – 288 с.
3. Поппер К. Р. Логика и рост научного знания. Избранные работы из книги: Логика и рост научного знания / К. Р. Поппер. – М. : Прогресс, 1983. – 605 с.
4. Проблема ценностного статуса науки на рубеже XXI века. – СПб. : РХГИ. 1999. – 280 с.
5. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / П. Фейерабенд. – М., 1986. – 544 с.